

منبر صاحب‌الزمان مسجد گوهرشاد

سید حسن حسینی

بنیاد پژوهش‌های اسلامی - گروه تراجم و انساب

چکیده

تاریخ دریافت: ۱۳۸۸/۹/۲۶ - تاریخ پذیرش: ۱۳۸۹/۲/۱۵

منبر مشهور به صاحب‌الزمان در ایوان مقصوره مسجد گوهرشاد مشهد قرار دارد. این منبر چهارده پله‌ای بدون استفاده از میخ از چوب گردو و گلابی ساخته شده است. این اثر هنری فاقد تاریخ ساخت است، ولی احتمالاً هم‌زمان با تأسیس مسجد گوهرشاد ساخته شده و نام سازنده آن «سلطان حسن بن نجار کرمانی» است. منبر یاد شده در سال ۱۳۲۵ش تعمیر و مرمت شده است. دو کتیبه به خط ثلث یکی در سمت راست عرشه به مضمون: «الخطبه و وعید المؤمنین» و دیگری در تخته جلو پله اول منبر با عبارت «سلطان حسن بن نجار کرمانی» وجود دارد. از دیرباز تصور شیعیان بر این بوده که حضرت صاحب‌الزمان هنگام ظهور بر آن جلوس خواهند فرمود. **کلید واژه‌ها:** صاحب‌الزمان، مسجد جامع گوهرشاد، قاجاریه، منبر.

منبر در دو گوشه مرقوم است: «إذا صعد الخطیب علی المنبر لا یحدثن احدکم» و در یسار «قال النبی» دارد. و در پهلوی منبر بزرگ کاسه سنگ بزرگی است و در اطراف آن ترنج‌ها دارد به خط ثلث به عبارت «یا کافی المهمّات و یا غافر الخطیئات سنه ۱۱۹۵»^۱.

۱. مطلع الشمس، ص ۴۳۸.

بررسی منابع نشان می‌دهد در دوره قاجار دو منبر منبت‌کاری ممتاز در ایوان مقصوره مسجد گوهرشاد قرار داشته است: ۱- منبر بزرگ معروف به منبر «صاحب شاه»: در کتاب مطلع الشمس درباره این منبر آمده است: «در پیشانی عرشه» [منبر صاحب شاه] نوشته است: «الخطبه و وعید المؤمنین» در یمین عرشه

۲- منبر مرحوم حاجی میرزا عسکری: این منبر هشت پله داشت که امام جمعه حسب الوراثة، خطبه جمعه را بر بالای آن می‌خواند. در پله بالای منبر دو ترنج موشح و منبت وجود داشت که تاریخ ۱۲۴۲ق بر آن نقش بسته بود. در پایه اول دری داشته که بر آن اشعاری مسطور بوده است. در همان پایه اول در ترنجی نوشته است: «این منبر عمل فقیر حقیر محمد خراسانی سنه ۱۲۴۳»^۱.

برخی بر این باورند اکنون از منبر صاحب شاه و منبر میرزا عسکری خبری در دست نیست و منبر بزرگ منبت‌کاری واقع در مسجد گوهرشاد که در میان مردم به منبر صاحب‌الزمان شهرت دارد، منبر دیگری است.^۲ اما تحقیق و تفحص بیانگر آن است که منبر صاحب‌الزمان همان منبر صاحب شاه است که در دوره قاجار و اوایل پهلوی بیشتر با نام صاحب شاه و سپس با نام صاحب‌الزمان شهرت یافته است؛ به طور مثال اعتماد السلطنه در حدود سال ۱۳۰۰ق و عباس فیض در

سال ۱۳۲۴ش^۳ از این منبر با نام صاحب شاه یاد کرده‌اند. گواه بر این مدعا که منبر صاحب شاه همان منبر صاحب‌الزمان کنونی می‌باشد این است که کتیبه باقی مانده بر عرشه سمت راست منبر صاحب‌الزمان که نوشته شده: «الخطبه و وعید المؤمنین»^۴، همان جمله‌ای است که بر عرشه منبر صاحب شاه مکتوب بوده و اعتماد السلطنه آن را ثبت کرده است؛^۵ اما قسمت‌های دیگر کتیبه که اعتماد السلطنه آورده، به مرور زمان از بین رفته است.

نکته دیگر در مورد سازنده منبر و تاریخ آن است که برخی منابع متأخر آن را اثر محمد خراسانی به سال ۱۳۴۳ق نوشته‌اند، لیکن باید گفت کتیبه‌ای به خط ثلث بر تخته جلو پله اول منبر مکتوب است که نام سازنده منبر را «... سلطان حسن بن نجار کرمانی» آورده است. این کتیبه در پنج شمسه که دو تای اولی تعمیر است نوشته شده است، در سه شمسه آخری به ترتیب «سلطان حسن»،

۱. همان.

۲. مسجد و موقوفات گوهرشاد، ص ۷۳

۳. بدر فروزان (انجم فروزان)، ص ۴۲۴.

۴. پیمایش مورخه ۱۳۸۸/۳/۳۰.

۵. مطلع الشمس، ص ۴۳۸.

«ابن نجار» و «کرمانی» حک شده است. محمد خراسانی سازنده منبر دیگری به نام منبر عسکری است که در سال ۱۳۴۳ق آن را ساخت و این منبر نیز در عهد قاجار در ایوان مقصوره مسجد گوهرشاد قرار داشت^۱ ولی اکنون از آن خبری در دست نیست.

برخی تاریخ ساخت منبر صاحب‌الزمانی را اواخر دوره صفوی^۲ و عده‌ای قرن نهم - که دوره تأسیس مسجد گوهرشاد است - می‌دانند.^۳ دیدگاه دوم به دلایلی به واقعیت نزدیک‌تر است؛ زیرا ممکن نیست مسجدی با این عظمت ساخته شده باشد ولی طراحان از منبر غفلت ورزیده باشند. دوم این که سبک ساخت منبر مذکور شبیه منابر اهل سنت می‌باشد، سوم شباهت شکل ظاهری این منبر با منبر مسجد جامع نائین و مسجد جامع گرگان

است که اوّلی در سال ۷۱۱ق^۵ و دومی در ۸۵۹ق ساخته شده‌اند. این مؤیدات رهنمون به این مطلب است که این منبر در دوره ریاست تیموریان که دارای مذهب رسمی اهل تسنن بوده‌اند، ساخته و در مسجد گوهرشاد به کار گرفته شده است و تنها منبر بر جای مانده از دوره تیموری در خراسان می‌باشد.^۶

در خصوص وجه معنوی این منبر باید گفت باور عامه شیعیان از دیرباز بر آن بوده که حضرت صاحب‌الزمان پس از ظهور بر آن جلوس خواهند نمود. گواه ما بر این مدعا نوشته سایکس کنسول انگلیس است که حدود صدسال پیش (اواخر عهد قاجار) در این خصوص چنین می‌نگارد: «در ایوان مقصوره که بالای آن گنبد بزرگ آبی است یک منبر چوبی مثبت کاری خیلی اعلی و مقدس می‌باشد برای این که در وقتی که قیامت نزدیک می‌شود امام دوازدهم عجل الله ظهوره بر آن جلوس خواهند فرمود»^۷.

منبر صاحب‌الزمان (صاحب شاه) به

۱. همان، ص ۴۳۸ - ۴۳۹.

۲. فرهنگ خراسان، ج ۱، ص ۲۵۱.

۳. معماری تیموری در خراسان، ص ۲۵۳؛ اثری از سلطان حسن نجار کرمانی (مجله آینده)، سال ۱۳، ش ۸-۱۲، ص ۷۱۰.

۴. شمس‌الشموس، ص ۲۸۷.

۵. نائین بلده طیه، ص ۲۵.

۶. معماری تیموری در خراسان، ص ۲۵۳.

۷. افتخار عوالم شیعه، ص ۲۱۷.

شفاف قرار داده‌اند.

منبر مزبور از چوب گلابی و گردو ساخته شده و در ساخت اولیه آن میخ به کار نرفته است. این اثر یکی از بزرگ‌ترین شاهکارهای هنری و صنعت نجاری است^۵ و شباهت خاصی به منابر موجود در مسجد الاقصی در بیت‌المقدس و مسجد خلیل الرحمن در رواق حرم حضرت ابراهیم و انبیاء کشور اردن دارد.^۶

منبر صاحب‌الزمان از قسمت‌هایی چون عرشه منبر، دو چهارچوب و سردر، یکی سردر پله‌ها با چهارچوب و دو لنگه در ورودی، دیگری سر در تاج بالای

مرور زمان دچار آسیب شده است. این اثر در سال ۱۳۲۵ش توسط استاد حیدر نیکنام گلپایگانی به مدت پنج سال و نیم^۱ در زمان تولیت میرزا محسن طاهری بر مسجد گوهرشاد تعمیر و مرمت شده است. ظاهراً در همین تعمیرات قسمتی از تاج منبر که در آن میخ به کار رفته، بازسازی شده است.^۲ طاهری برای جلوگیری از آسیب دیدگی منبر اطراف آن را با میله‌های آهنی محصور کرد و قسمت پایین آن را شیشه نمود.^۳ اکنون منبر را در محفظه شیشه‌ای مستحکم و

۱. حرم رضوی به روایت تاریخ، ص ۷۶.

۲. مسجد و موقوفات گوهرشاد، ص ۶۷.

۳. پیمایش ۱۳۸۸/۳/۳۰.

۴. شمس‌الشموس، ص ۲۸۷.

۵. فرهنگ خراسان، ج ۱، ص ۲۵۱.

۶. شمس‌الشموس، ص ۲۸۷.

عرشه و دیواره منبت‌کاری و مشبک اطراف منبر تشکیل شده است. ارتفاع منبر از زمین تا عرشه ۷/۵۰ متر و دارای چهارده پله می‌باشد.

باید گفت منبر صاحب‌الزمان همان منبری است که در دوره قاجار به منبر صاحب شاه شهرت داشت. این منبر چهارده پله‌ای بدون استفاده از میخ از چوب گردو و گلابی ساخته شده است. این اثر هم‌زمان با تأسیس مسجد گوهرشاد ساخته شده و نام سازنده آن «سلطان حسن بن نجار کرمانی» است. منبر مزبور در سال ۱۳۲۵ش تعمیر و مرمت شده است. دو کتیبه به خط ثلث یکی در سمت راست عرشه به مضمون: «الخطبه و وعید المؤمنین» و دیگری در تخته جلو پله اول منبر با عبارت «سلطان حسن بن نجار کرمانی» وجود دارد. از دیرباز عقیده شیعیان بر این بوده که حضرت صاحب‌الزمان هنگام ظهور بر آن جلوس خواهند فرمود.

منابع

احتشام کاویانیان، محمد، شمس‌الشموس، مشهد، آستان قدس، ۱۳۵۴ش.
اسلام پناه، محمد حسین، اثری از سلطان حسن نجار کرمانی، مجله آینده، سال ۱۳، شماره ۸-۱۲.

اعتمادالسلطنه، محمد حسن خان، مطلع الشمس، به اهتمام تیمور برهان لیموده‌ی، تهران، انتشارات فرهنگسرا، ۱۳۶۲ش.
اوکین، برنارد، معماری تیموری در خراسان، ترجمه علی آخشینی، مشهد، بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی، ۱۳۸۶ش.

سایکس و خان اتاشی، احمد، افتخار عوالم شیعه، ترجمه حسن منشی اول، مشهد، مبارکعلی شاه، ۱۳۳۱ق.

سجادی نائینی، مهدی، نائین بلده طیبه، اصفهان، انجمن آثار و مفاخر فرهنگی، ۱۳۷۹ش.
سیدی، مهدی: مسجد و موقوفات گوهرشاد، تهران، بنیاد پژوهش و توسعه فرهنگ وقف، ۱۳۸۶ش.

عالم زاده، بزرگ، حرم رضوی به روایت تاریخ، مشهد، به نشر، ۱۳۸۷ش.
عطاردی، عزیز الله، فرهنگ خراسان، تهران، انتشارات عطارد، ۱۳۸۱ش.
فیض قمی، عباس، بدر فروزان (انجم فروزان)، بی‌جا، بی‌نا، ۱۳۲۲ش.